

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”, CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE LITERE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE STUDII LINGVISTICE ȘI LITERARE

**Locul ideal în romanele lui J. M. G. Le Clézio
și ale lui Michel Tournier**

Rezumat

COORDONATOR ȘTIINȚIFIC:

PROF. UNIV. DR. RUXANDRA MIHAELA BRAGA

DOCTORAND:

POPA STĂNUȚA-NICOLETA

CLUJ-NAPOCA

2020

Cuprins

I. Argument	p. 4
II. Obsesia spațiului originar la Le Clézio și la Michel Tournier	
1. Fascinația pentru mit și căutarea unui spațiu-timp ideal.....	p. 12
2. Spațiul-timp – relativitatea „locului ideal”.....	p. 25
3. Arhitectura spațiului la J. M. G. Le Clézio și la Michel Tournier. Jurnal intim – Jurnal <i>extim</i>	
3.1. <i>Hic et nunc</i> ca rezolvare a relației dialectice dintre „aici” și „acolo” în construcția spațiului ideal leclézian.....	p. 31
3.2. Reflectarea relației identitate – alteritate în arhitectura universului mitic la Michel Tournier.....	p. 40
4. Melancolia – condiția alienării și a unei <i>questa</i> identitare.....	p. 52
III. Lumi în oglindă	
1. Natura ideală – natura idealizată.....	p. 57
2. Cerul și pământul. Apa primordială și focul. Limbajul – al cincilea element	
2.1. Apa. <i>Nostalgia</i> Paradisului pierdut și diluviul distructiv.....	p. 61
2.2. Pământul – Terra Mater. Agonia spațiului mărginit în nemărginire. Muntele – Centrul Lumii. Insula – spațiu utopic.....	p. 69
2.3. Focul – extincție și renaștere.....	p. 73
2.4. Limbajul în construcția lumilor imagine la Michel Tournier și la J. M. G. Le Clézio.....	p. 76
3. Dublul – gemenii, oglinda, fotografia – delimitarea lumilor la Michel Tournier	p. 104
4. Civilizația ca <i>descensus ad inferos</i> . Utopia în universul românesc al lui Le Clézio și al lui Michel Tournier	
4.1. Configurările utopiei ca spațiu-timp ideal.....	p. 110
4.2. Poetica locului – poetica textului.....	p. 104
IV. Călătoria și căutarea Paradisului terestru	
1. Drumul către Centru. Căutarea identității.....	p. 120
2. Feminitatea (<i>anima</i>) – rolul ei în definirea identității.....	p. 137

3.	Neofiți și inițiați	
3.1.	Treptele sapiențiale în evoluția protagonistului din romanele lui J. M. G. Le Clézio.....	p. 145
3.2.	Preoți, șamani, regi – ipostazele călăuzei.....	p. 154
3.3.	Stadiul de „cocon” – poarta de intrare între inițiați.....	p. 159
3.4.	Monstruozitatea și procesul inițierii la Michel Tournier.....	p. 162
3.5.	Numerologie. Simboluri ale alesului.....	p. 166
4.	Memoria – cauza ratării și căderea în ciclicitate.....	p. 171
V.	Concluzii	p. 174
VI.	Index de titluri	p. 181
VII.	Bibliografie	p. 182

Cuvinte-cheie: „locul ideal”, mitocritică, arhetip, *questa*, utopie, *anima*, drumul către Centru

Teza vizează mitocritica și mitoanaliza imaginarului din romanele aparținând scriitorilor contemporani J. M. G. Le Clézio și Michel Tournier, cu focalizare pe configurările spațiului, pentru a identifica modul în care fiecare dintre cei doi autori francezi caută și construiesc un „loc ideal”, concept impus de Jean-Jacques Wunenburger în *Utopia sau criza imaginarului*¹, un refugiu din calea tumultului scientist, monoton, searbăd, golit de sacralitate, din lumea modernă, acel Paradis terestru, unde se anulează relativitatea timpului și a spațiului, unde individul își regăsește identitatea, unde mitul este viu și unde este posibilă refacerea legăturilor cu structurile arhetipale. Este, de fapt, parcursul ontologic, povestea unei deveniri, prin raportare la timp și la loc, acel cronotop cu statut primordial (fie în sens arhetipal, fie doar ca în-ființare a individului în lumea materială). Căutarea sinelui – care înseamnă atât călătoria prin lume, cât și revenirea la Vârsta de Aur – dovedește că regăsirea Centrului Ființei se poate asocia cu spațiul paradisiac al copilăriei, recuperabil regresiv, deși nu mai este același, însă, ca timp, revenirea este imposibilă, iar cercul urmat de fiecare personaj care se inițiază închide în el/ deschide la infinit o „eternă reîntoarcere”.

Astfel, configurările spațiului în romanele lui J. M. G. Le Clézio și ale lui Michel Tournier se realizează prin raportare la biografia celor doi scriitori și la eseistica acestora, pentru a stabili modul în care obsesia geografiei originare, devenite mitice, conduce la definirea identității personajelor, dar, mai ales, a vocii auctoriale înseși. Atingerea acestui centru sacru ar însemna, conform teoriilor lui Mircea Eliade, cunoscute de ambii prozatori francezi, drumul labirintic spre Centrul propriei Ființe.

Capitolele și subcapitolele lucrării vizează un parcurs de la spațiul real, devenit mitic, trecând prin ipostazierile Paradisului terestru, cu încercările permanente de resacralizare a lumii, urmărește inițierile neofitului ales pentru accesul la sacru și se încheie prin a marca textual, la nivel de structură narativă, tentația permanentă a Paradisului, ratat prin neatingerea Centrului și recăderea, astfel, în ciclicitate. Memoria este mobilul traseului regresiv, melancolia este o stare permanentă a neofitului care nu află în lume împlinirea pe care o caută, tocmai pentru că se

---

¹ Jean-Jacques Wunenburger, 2001, *Utopia sau criza imaginarului*, traducere de Tudor Ionescu, Cluj-Napoca, Dacia.

raportează permanent la locul care bântuie în amintire, iar nostalgia este dorul constant nu atât pentru un Paradis pământesc, cât, mai ales, pentru un Eden transcendent, celest.

Teza se structurează pe trei capitole și urmărește acest periplu existențial, de la fascinația pentru mit și pentru căutarea unui spațiu-timp ideal, până la ratarea atingerii idealului prin „căderea în istorie”, prin *persistența memoriei*. Rămâne, însă, ca un dat omenesc sau ca „o datorie”, cum numește Jean Delumeau căutarea grădinii Edenului, încercarea de a accede la Paradisul original, act de cunoaștere posibil doar prin ocurențe diverse ale unui Paradis terestru, prin iluzorii constructe ale unui demiurg la scară umană.

Capitolul întâi, care urmează *Argumentului*, urmărește circumscrierea conceptului de „loc ideal” care se dovedește a fi un spațiu-timp relativ prin punerea în acord a unor teorii asupra imaginarului – mit, utopie – sau din sfera filosofiei culturii ori a istoriei religiilor (Gilbert Durand, Gaston Bachelard, Jean-Jacques Wunenburger, Jean Delumeau, Claude-Gilbert Dubois, Pierre Brunel, Jean Libis, Charles Mauron, George Steiner, Mircea Eliade, Corin Braga, Ștefan Borbély, Andrei Pleșu, Ioan Petru Culianu, Sorin Antohi, Alexandru Ciorănescu, Lucian Boia, Constantina Raveca Buleu), a unor studii de psihanaliză (C. G. Jung, James Hillman), de fizică cuantică (prezentul continuu la Hermann Minkowski). Această *questa* identitară își extinde sfera semnificațiilor și în capitolele următoare, prin alte studii asupra melancoliei și a nostalgiei (Jean Starobinski, Vladimir Jankélévitch, Svetlana Boym, Raymond Klibansky, Erwin Panofsky, Fritz Saxl). Actualizarea mitului Paradisului în operele celor doi autori francezi analizați în teză implică un proces de aducere la lumină, de traducere într-un „regim diurn” (Gilbert Durand) a arhetipurilor care țin de de „regimul nocturn” al imaginilor (Gilbert Durand), de „underworld” (James Hillman) sau de „id” (C. G. Jung). Aceste lumi opuse și, totuși, fețe ale aceluiași cosmos reprezintă o *coincidentia oppositorum* care face posibilă materializarea sacrului, într-o zerotemporalitate (după Jankélévitch), printr-o „hipotipoză a trecutului și a viitorului” (Gilbert Durand), presupunând un „timp ciclic”, după Gilbert Durand, dar și din perspectiva lui Mircea Eliade, pentru care sacrul este repetabil. Reunirea contrariilor și identificarea unei structuri simbolice a sacrului țin de nevoia omului de a-și regăsi propriul Centru, de sorginte divină și, astfel, de a restabili comunicarea cu divinitatea. Reconcilierea contrariilor și transgresarea contingentului golit de sacralitate sunt posibile doar regresiv, în punctul originii, adică în Paradisul pierdut care se vrea însă Paradisul regăsit, acel Eden de dinainte de căderea în păcat. Prin urmare, „locul ideal” reunește sacrul (*Logosul*, actualizat prin actul creației – scrisul),

interioritatea ființei (*psyche*) și adâncurile (*mitul*). O serie de miteme ilustrează acele imagini pământești ale Paradisului: casa natală sau insula, spațiul insular fiind cea mai frecventă concretizare a Paradisului atât la Le Clézio, cât și la Michel Tournier, Ierusalimul, dublul – gemenii, oglinda, fotografia – ca principiu esențial de organizarea a lumilor în toate construcțiile narative tournieriene, un dublu asociat cu androginul platonician, deci cu ideea de întreg, de totalitate, de ființă nescindată, așa cum fusese omul inițial, înainte ca furia lui Zeus să îl despartă. Dar chiar și acest Paradis palpabil, pământesc poate fi recunoscut în afară numai după ce este cunoscut înăuntru, în sine, când are loc concilierea dintre intim și *extim* (*Jurnal extim* fiind un volum mai degrabă eseistic decât diaristic al lui Michel Tournier, întrucât reflectă, așa cum autorul însuși susține, o devenire interioară, formarea sa culturală). În această nostalgie după Paradisul pierdut, melancolia, nefericirea pentru acel *ceva* perfect avut cândva, cunoaște unele resemantizări. Melancolia este starea-mobil a căutării „locului ideal”, este asociată cu redescoperirea sacrului și depășește conotațiile negative din psihologie, nu este numai o stare patologică, ci și șansa la fericire, întrucât este de origine divină.

Capitolul al doilea propune decelarea unor *oglindiri* ale idealului. Dacă natura ideală este inaccesibilă omului, acestuia îi rămâne actul creator la scară micro de a institui naturi idealizate. Lumile insulare sunt cele mai frecvente astfel de spații, dar și acestea se vor dovedi un eșec din pricina mult prea omenescului-intrus în splendida sălbăticie a naturii. Insula lui Robinson are o șansă de a reinstitui mitul Paradisului dacă renunță pe deplin la civilizație și renaște după legile primitivului Vineri sau sub semnul copilului Joi, promisiunea unei construcții edenice prin extincție, a utopiei din distopie. De altfel, mai ales la Michel Tournier, dar și la Le Clézio, există ideea haosului, a monstruosului, a decăderii ca sursă a unei noi nașteri. Monstruosul, imaginarul apocaliptic are capacități regenerative și resacralizante. Cele patru elemente, apa, pământul, aerul și focul, sunt și pentru cei doi autori francezi fundamentul ridicării unor constructe paradisiace, dar cu ambele lor fațete, așa cum sunt prezentate la Gaston Bachelard, componente ale facerii, dar și ale distrucției. Există apa maternă, cu potențialități vitale, apa care însuflețește, marea care îi poartă pe neofiți, asemenea unor legănări materne, spre locurile îndepărtate unde s-ar putea găsi Insulele Preafericiților, ca în multe dintre romanele lui Le Clézio, de pildă *Căutătorul de aur*, dar există și apa-potop, diluviul care ruinează lumea civilizată, orașul golit de transcendență, pentru ca apoi, din obiecte reificate, să poată renaște Paradisul, ca în *Potopul*, romanul lui Le Clézio. Un supraelement în actul creator uman este limbajul care, prin paralelism, analepse și

prolepse – cum susține Petr Kylaoušek în analizele romanelor lui Michel Tournier – sau prin „cuvinte tranziționale” – după Jean-Bernard Vray, cu referire tot la Michel Tournier – ori prin enumerații care „rup linearitatea” – în viziunea lui Ruth Amar față de romanele lui Le Clézio –, prin rețele de nume și prin explicații intra și intertextuale ale titlurilor, la ambii scriitori francezi, scoate la iveală sensurile mitice, substratul profund peste care se așterne palimpsestic o istorie din plan real, o aventură veridică a protagoniștilor. Limbajul reliefează că adevăratele sensuri sunt cele din spatele aparențelor înșelătoare, ca în povestea Reginei blonde din finalul romanului *Picătura de aur* al lui Michel Tournier, unde frumusețea ispititoare și bolnăvicioasă a femeii este anulată de descifrarea chipului. Semnul – chiar și la nivel lingvistic – devine prioritar imaginii, reîvestește imaginea cu figurile arhetipale, cu sensuri mitice.

Capitolul al treilea surprinde etapele călătoriilor inițiatice ale neofiților, sub îndrumarea unui șaman, acest drum parcurs pe orizontală, spre locuri îndepărtate, de la marginile lumii, declanșând un drum și pe verticală, o coborâre în sine. Călătoria este un drum către Centrul Ființei și spre regăsirea identității. Aceste etape corespund, la Le Clézio, inițierii din comunitățile arhaice, prezentate în *Hai*: „Tahu Sa”, „ochiul care vede tot”, pentru că lumea se instituie prin privire, adolescentul/ tânărul se uită tăcut la întinderea nesfârșită a mării și ia în stăpânire spațiul – oglindă a cerului, apoi „Beka”, „Sărbătoarea cântată”, un cântec care ocupă intervalul dintre sunetul flautului de bambus și tăcere (acea tăcere aflată în relație cu materia, deci cu absolutul și spre care tind personajele lui Le Clézio – Adam Pollo din *Procesul verbal* sfârșește prin afazie, o muțenie care se instituie simultan cu acea conștiință de sine pe care o căutase), iar ultima etapă este „Karwahai”, „Corpul exorcizat”, corpul care poartă cu sine desenul, pictura pe piele, deci scrisul. Ultima expresie a inițierii este în și prin scris, fie la nivelul unor confesiuni ale personajelor – existente în romanele ambilor prozatori –, fie scrisul auctorial, al scriitorului aflat și el într-o călătorie de autocunoaștere. O imagine simbolică a tranfigurării prin care trec personajele este stadiul de „cocon”, crisalida care promite zborul liber în lume, eliberarea din spațiul rigid și rece al orașului artificial și șansa unei comuniuni cu natura, armonie care îl poate reapropia pe om de Paradis. Femeia-grădină, femeia-insulă, dar și femeia în ipostaze degradante, femeia-oraș este un *alter* esențial în procesul inițiativ, este umbra, *anima* (după C. G. Jung), este cea care îi aduce protagonistului conștiința propriei identități, iar presupuziția „Eu sunt Altul” devine certitudinea „Eu sunt Eu”. Neofitul este desemnat simbolic chiar și prin număr sau parcursul său în atingerea Centrului și, implicit, a sacralului este marcat prin semne ale desăvârșirii

(1, 2, 4, 7, 12), o numerologie a înălțării, a transcendenței. Chiar și monstrozitatea – la Tournier – este reinvestită cu puteri sacre în acest parcurs ontologic. Călătoria se încheie cu o altă călătorie sau cu aceeași notalgie eternă a Paradisului prin „căderea în istorie” (în termenii lui Mircea Eliade), prin memorie.

Amintirea le conferă personajelor o stare de tristețe, de melancolie, pentru ceva ce aveau și au pierdut, pentru armonia pe care nu o regăsesc în niciun fel, oricât ar călători, oricât ar cunoaște iubirea, bucuria, entuziasmul. Toate sunt trecătoare. Numai existența în sacru aduce cu adevărat împlinire, numai conștiința de sine conferă un sentiment de armonie, pentru că, de fapt, sacrul este scânteia divină din fiecare dintre personajele construite de cei doi autori francezi. Tineri, monștri, magi, primitivi, maeștri, înțelepți – toți au, deopotrivă, șansa întâlnirii cu sacrul, cunoscându-se mereu prin alții, prin relația cu natura ideală, toți caută Paradisul ceresc prin cel pământesc.

Bibliografie

1. Opera lui J. M. G. Le Clézio

LE CLÉZIO, J. M. G. (2009). *Cartea fugilor* (versiune românească pentru *Le livre des fuites*, 1969, LE CLÉZIO, J. M. G., traducere de Rita Chirian), Iași, Polirom, 301 p.

LE CLÉZIO, J. M. G. (1989). *Căutătorul de aur* (versiune românească pentru *Le chercheur d'or*, 1985, LE CLÉZIO, J. M. G., traducere de Șerban Velescu), București, Univers, 260 p.

LE CLÉZIO, J. M. G. (1971). *Hai*, Éditions d'Art Albert Skira, Genève, 168 p.

LE CLÉZIO, J. M. G. (2012). *Inimă arsă și alte romane* (versiune românească pentru *Cœur brûlé et autres romances*, 2000, LE CLÉZIO, J. M. G., traducere și note de Mădălin Roșioru), București, Art, 141 p.

LE CLÉZIO, J. M. G. (1971). *L'Extase matérielle*, Éditions Gallimard, 313 p.

LE CLÉZIO, J. M. G. (2009). *Peștișorul de aur* (versiune românească pentru *Poisson d'or*, 1997, LE CLÉZIO, J. M. G., traducere de Claudiu Komartin), București, Art, 214 p.

LE CLÉZIO, J. M. G. (1982). *Potopul* (versiune românească pentru *Le déluge*, 1966, LE CLÉZIO, J. M. G., traducere de Viorel Grecu), Timișoara, Facla, 253 p.

LE CLÉZIO, J. M. G. (2009). *Procesul verbal* (versiune românească pentru *Le procès-verbal*, 1963, LE CLÉZIO, J. M. G., traducere de Viorel Grecu), București, Univers, 223 p.

LE CLÉZIO, J. M. G. (2008). *Raga* (versiune românească pentru *Raga. Approche du continent invisible*, 2006, LE CLÉZIO, J. M. G., traducere de Mădălin Roșioru), București, Art, 139 p.

LE CLÉZIO, J. M. G. (2009). *Steaua rătăcitoare* (versiune românească pentru *Étoile Errante*, 1992, LE CLÉZIO, J. M. G., traducere de Anca Popescu), București, Univers, 240 p.

LE CLÉZIO, J. M. G. (2009). *Urania* (versiune românească pentru *Ourania*, 2006, LE CLÉZIO, J. M. G., traducere de Mădălin Roșioru), București, Art, 215 p.

2. Opera lui Michel Tournier

TOURNIER, Michel (1992). *Amanții taciturni* (versiune românească pentru *Le Médianoche amoureux*, 1989, TOURNIER, Michel, traducere de Bogdana Savu), București, Univers, 270 p.

TOURNIER, Michel (2010). *Celebrări* (versiune românească pentru *Célébrations*, 1999, 2000, TOURNIER, Michel, traducere de Bianca Rizzoli), București, Humanitas, 343 p.

TOURNIER, Michel (1992). *Gilles și Jeanne* (versiune românească pentru *Gilles et Jeanne*, 1983, Tournier, Michel, traducere de Elsa Grozea), Iași, Moldova, 127 p.

TOURNIER, Michel (2003). *Gaspar, Melhior și Baltazar* (versiune românească pentru *Gaspar, Melhior et Baltazar*, 1980, TOURNIER, Michel, traducere de Mihaela Voicu), Iași, Polirom, 296 p.

TOURNIER, Michel (2009). *Jurnal extim* (versiune românească pentru *Journal extime*, 2002, Tournier, Michel, traducere de Radu Sergiu Ruba), București, Humanitas, 170 p.

TOURNIER, Michel (2004). *Meteorii* (versiune românească pentru *Les météores*, 1975, Tournier, Michel, traducere de Irina Bădescu), București, Univers, 342 p.

TOURNIER, Michel (1989). *Picătura de aur* (versiune românească pentru *Le goutte d'or*, 1985, Tournier Michel, traducere de Bogdana Savu), București, Univers, 248 p.

TOURNIER, Michel (2011). *Regele arinilor* (versiune românească pentru *Le roi des aulnes*, 1970, Tournier, Michel, traducere de Bogdana Savu Neuville), București, Rao, 407 p.

TOURNIER, Michel (1978). *Vineri sau limburile Pacificului* (versiune românească pentru *Vendredi ou les limbes du Pacifique*, 1972, Tournier, Michel, traducere de Ileana Vulpescu), București, Univers, 279 p.

3. Bibliografie generală

AMAR, Ruth (2004). *Les structures de la solitude dans l'œuvre de J. M. G. Le Clézio*, Publisud, Collection Méditerranée Paris, 213 p.

ANTOHI, Sorin (1991). *Utopica. Studii asupra imaginarului social*, București, Editura Științifică, 279 p.

ANTOHI, Sorin (1994). *Civitas imaginalis. Istorie și utopie în cultura română*, București, Litera, 302 p.

AURAX-JONCHIERE, Pascale, MONTANDON, Alain (2004). *Poétique des lieux*, Presses Universitaires Blaise Pascal, Clermont-Ferrand, 342 p.

BACHELARD, Gaston (1997). *Aerul și visele. Eseu despre imaginația mișcării* (versiune românească pentru *L'air et les songes*, 1943, BACHELARD, Gaston, traducere de Angela Martin), București, Univers, 278 p.

BACHELARD, Gaston (1995). *Apa și visele. Eseu despre imaginația materiei* (versiune românească pentru *L'eau et les rêves*, 1942, BACHELARD, Gaston, traducere de Irina Mavrodin), București, Univers, 218 p.

BACHELARD, Gaston (1988). *Fragments d'une Poétique du Feu*, Paris, Presses Universitaires de France, 176 p.

BACHELARD, Gaston (1998). *Pământul și reveriile voinței* (versiune românească pentru *La terre et les rêveries de la volonté*, 1948, BACHELARD, Gaston, traducere de Irina Mavrodin), București, Univers, 302 p.

BACHELARD, Gaston (2003). *Poetica spațiului* (versiune românească pentru *La poétique de l'espace*, 1957, BACHELARD, Gaston, traducere de Irina Bădescu, Pitești-București, Paralela 45, 270 p.

- BACHELARD, Gaston (2000). *Psihanaliza focului* (versiune românească pentru *La psychanalyse du feu*, 1938, BACHELARD, Gaston, traducere de Lucia Ruxandra Munteanu), București, Editura Univers, 139 p.
- BAHTIN, M. (1982). *Probleme de literatură și estetică*, traducere de Nicolae Iliescu, Editura Univers, București, 598 p.
- BARTHES, Roland (1983). *Elements of Semiology*, translated by Anette Lavers and Colin Smith, HILL and WANG, New York, a division of Farrar, Straus and Giroux, 108 p.
- BARTHES, Roland (1984). *Le Bruissement de la langue*, Essais critiques IV, Éditions du Seuil, 439 p.
- BERDIAEV, Nikolai (1992). *Sensul creației*, traducere de Anca Oroveanu, București, Humanitas, 350 p.
- BOIA, Lucian (2012). *Explorarea imaginară a spațiului* (versiune românească a traducerii din franceză realizate de autor), București, Humanitas, 235 p.
- BOIA, Lucian (2006). *Tinerete fără bătrânețe. Imaginarul longevității din Antichitate până astăzi* (versiune românească pentru *Quand les centenaires seront jeunes. L'imaginaire de la longévité, de l'Antiquité au présent*, 2006, BOIA, Lucian, traducere de Valentina Nicolae), București, Humanitas, 223 p.
- BORBÉLY, Ștefan (2013). *Civilizații de sticlă. Utopie, distopie, urbanism*, Cluj-Napoca, Limes, 264 p.
- BORBÉLY, Ștefan (2004). *Mitologie generală*, Cluj-Napoca, Limes, 187 p.
- BOYM, Svetlana (2001). *The Future of Nostalgia*, Basic Books, New York, 600 p.
- BRAGA, Corin (2004). *Arhetip, anarhetip, eschatip*, în „Steaua”, nr. 1-2, pp. 28-32.
- BRAGA, Corin (2006). *De la arhetip la anarhetip*, Iași, Polirom, 320 p.
- BRAGA, Corin (2004). *Le paradis interdit au moyen âge. La quête manquée de L'Eden oriental*, L'Harmattan, 406 p.
- BRAGA, Corin (2002). *Paradisul interzis. Fața și reversul unei imagini*, în „Caietele Echinox”, vol. 2, pp. 105-124.
- BRAGA, Corin (2018). *Pour une morphologie du genre utopique*, Paris, Classiques Garnier, 735 p.

- BRUNEL, Pierre (1992). *Mythocritique. Mythocritique. Théorie et parcours*, Paris, Press Universitaires de France, 294 p.
- BULEU, Constantina Raveca (2011). *Paradigma puterii în secolul al XIX-lea*, București, Ideea Europeană, 647 p.
- CIORĂNESCU, Alexandru (1996). *Viitorul trecutului. Utopie și literatură* (versiune românească pentru *L'Avenir du passé. Utopie et littérature*, 1972, CIORĂNESCU, Alexandru, traducere de Ileana Cantuniari), București, Editura Cartea Românească, 286 p.
- CLAIR, Jean (2012). *Hubris. La fabrique de monstre dans l'art moderne*, Gallimard, 208 p.
- COMTE, Fernand (2006). *Mitologiile lumii* (versiune românească pentru *Larousse des Mythologies du Monde*, 2004, COMTE, Fernand, traducere de Adriana Bădescu), București, RAO, 322 p.
- CULIANU, Ioan Petru (2015). *Călătorii în lumea de dincolo*, ediția a treia, traducere de Gabriela și Andrei Oișteanu, prefață și note de Andrei Oișteanu, cuvânt înainte de Lawrence E. Sullivan (în românește de Sorin Antohi), Editura Polirom, 330 p.
- CULIANU, Ioan Petru (2003). *Cult, magie, erezii. Articole din enciclopedii ale religiilor* (traducere de Maria-Magdalena Anghelescu și Dan Petrescu), Iași, Polirom, 262 p.
- CULIANU, Ioan Petru (2016). *Experiențe ale extazului. Extaz, ascensiune și povestire vizionară din elenism până în Evul Mediu*, ediția a II-a, traducere de Dan Petrescu, prefață de Mircea Eliade, postafață de Eduard Iricinschi, Editura Polirom, Iași, 297 p.
- DEGN, Inge (1995). *L'encre du savant et le sang des marthyrs. Mythes et fantasmes dans les romans de Michel Tournier*, Odense University Press, 294 p.
- DELEUZE, Gilles (1999). *Nietzsche* (versiune românească pentru *Nietzsche*, 1965, ediția a 9-a, 1992, DELEUZE, Gilles, traducere, note și postafață de Bogdan Ghiu, București, All Educational, 107 p.
- DELUMEAU, Jean (1997). *Grădina desfătărilor. O istorie a paradisului* (versiunea românească pentru *Une histoire du paradis. Le jardin des délices*, 1992, DELUMEAU, Jean, traducere de Horațiu Pepine), București, Humanitas, 238 p.
- DELUMEAU, Jean (2001). *Que reste-t-il du paradis?*, Fayard, 469 p.
- DUBOIS, Claude-Gilbert (2013). *Mythologies de l'Occident*, Ellipses, 522 p.

- DUBOIS, Claude-Gilbert (1990). *Utopie et utopiens. L'imaginaire du projet social européen*, Tome I, actes du séminaire européen d'études des idées et de l'imaginaire collectif, Bordeaux, 1989-1990, 205 p.
- DURAND, Gilbert (2004). *Introducere în mitodologie* (versiune românească pentru *Introduction à la mythodologie. Mythes et sociétés*, 1996, DURAND, Gilbert, traducere de Corin Braga), Cluj-Napoca, Dacia, 210 p.
- DURAND, Gilbert (1998). *Structurile antropologice ale imaginarului: introducere în arhetipologia generală* (versiune românească pentru *Les Structures anthropologiques de l'imaginaire*, 1960, DURAND, Gilbert, traducere de Marcel Aderca), București, Editura Univers Enciclopedic, 477 p.
- DUTTON, Jacqueline (2005). « *Le Chercher d'or et d'ailleurs: l'utopie de J. M. G. Le Clézio* », review by: Susan Petit, *The French Review*, vol. 78, No. 4 (Mar.), pp. 789-790, <http://www.jstor.org>, accesat în aprilie 2014.
- EALY, Nicholas (2012). *From Blood-on-Snow to Boys-on-Sand: Perceval's Mirror in Michel Tournier's "The Ogre"* în „*Studies in the Novel*”, vol. 44, No. 1 (spring 2012), The Johns Hopkins University Press, pp. 62-79, <http://www.jstor.org/stable/23406559>, accesat în aprilie 2016.
- ELIADE, Mircea (1991). *Eseuri. Mitul eternei reînțoarceri. Mituri, vise și mistere* (versiune românească pentru *Le mythe de l'éternel retour*, 1969 și *Mythes, rêves et mystères*, 1957, ELIADE, Mircea, traducere de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu), București, Editura Științifică, 311 p.
- ELIADE, Mircea (1994). *Imagini și simboluri. Eseu despre simbolismul magico-religios* (versiune românească pentru *Images et symboles. Essais sur le symbolisme magico-religieux*, 1952, ELIADE, Mircea, traducere de Alexandra Beldescu), București, Humanitas, 235 p.
- ELIADE, Mircea (1992). *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. I-III, Chișinău, Universitas, 1378 p.
- ELIADE, Mircea (1994). *Nostalgia originilor. Istorie și semnificație în religie* (versiune românească pentru *The Quest. History and Meaning in Religion*, 1969, ELIADE, Mircea, traducere de Cezar Baltag), București, Humanitas, 270 p.

ELIADE, Mircea (2000). *Sacrul și profanul* (versiune românească pentru *Le Sacré et le Profane*, 1965, ELIADE, Mircea, traducere de Brândușa Prelipceanu), București, Humanitas, 145 p.

ELIADE, Mircea (1992). *Tratat de istorie a religiilor* (versiune românească pentru *Traité d'histoire des religions*, 1964, ELIADE, Mircea, traducere de Mariana Noica), ediția a II-a, Humanitas, București, 365 p.

FABIJANCIC, Ursula (2007). *Michel Tournier's sexual utopia revisited: androgyny and sublimation*, în „Neophilologus” (91), pp. 387-406, accesat în biblioteca online a Universității Concordia, Montréal, aprilie 2016.

FOUCAULT, Michel (1996). *Cuvintele și lucrurile. O arheologie a științelor umane* (versiune românească pentru *Les mots et les choses*, 1966, FOUCAULT, Michel, Éditions Gallimard, trad. de Bogdan Ghiu și Mircea Vasilescu, studiu introductiv de Mircea Martin, dosar de Bogdan Ghiu), București, Univers, 472 p.

GHYKA, Matila C. (1998). *Filosofia și mistica numărului* (versiune românească pentru *Philosophie et mystique du nombre*, 1952, GHYKA, Matila C., traducere de Dumitru Purnichescu), București, Univers Enciclopedic, 293 p.

GOGA, Yvonne, JIȘA, Simona (coord.) (2012). *Espaces et quête identitaire dans le roman français actuel*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 246 p.

GRJEBINE, André (2003). *Le défi de l'incroyance. Une société peut-elle survivre sans référence surnaturelle?*, suivi de *Robinson ou la fragilité du démiurge*, dialogue avec Michel Tournier, La Table Ronde, Paris, 270 p.

GUILLERÉ, Christian (directeur du laboratoire) (2011). *Le Clézio, Glissant, Segalen : la quête comme destruction de l'aventure*, sous la direction de Claude Cavallero, Université de Savoie, Laboratoire langages, littératures, sociétés, Collection écriture et représentation, N° 19, 201 p.

HAYES, Lydia E. (2010). *Language and Literature*, în „Middle East Journal”, vol. 64, No. 1 (Winter), www.jstor.org/stable/20622997, accesat la 7 aprilie 2016.

HILLMAN, James (1979). *The Dream and the Underworld*, New York, Harper Perennial, 233 p.

HUGUES, Micheline (1999). *L'Utopie*, Edité par Université Nathan, Paris, 128 p.

JANKÉLÉVITCH, Vladimir (1998). *Ireversibilul și nostalgia*, traducere de Vasile Tonoiu, postfață de Cornel Mihai Ionescu, Editura Univers Enciclopedic, București, 287 p.

- JUNG, C. G. (2003). *Opere complete* (1). *Arhetipurile și inconștientul colectiv* (versiune românească pentru *Die Archetypen und das kollektive Unbewußte*, 1995, JUNG, C. G., traducere de Dana Verescu și Vasile Dem. Zamfirescu), București, Trei, 462 p.
- KLIBANSKY, Raymond, PANOFKY, Erwin, SAXL, Fritz (2002). *Saturn și melancolia. Studii de filosofie a naturii, religie și artă* (versiune românească pentru *Saturn and Melancholy*, 1964, KLIBANSKY, Raymond, PANOFKY, Erwin, SAXL, Fritz, traducere de Miruna Tătaru-Cazaban și Adela Văetiși), Iași, Polirom, 616 p.
- KRISTEVA, Julia (1989). *Language the Unknown. An initiation into linguistics*, translated by Anne M. Menke, Columbia University Press, New York, 340 p.
- KRZYWKOWSKI, Isabelle (2004). *Poétique du jardin et poétique du lieu* în Pascale Auraix-Jonchière et Alain Montandon, *Poétique des lieux*, Presses Universitaires Blaise Pascal, Clermont-Ferrand, pp. 181-190.
- KYLOUŠEK, Petr (2004). *Le roman mythologique de Michel Tournier*, Masarykova Univerzita V Brně, 158 p.
- LIBIS, Jean (1996). *L'eau et la mort*, Centre Gaston Bachelard-Dijon, Figures Libres, 212 p.
- LOVINESCU, Vasile (1996). *O icoană creștină pe Columna Traiană (glose asupra melancoliei)*, Cartea Românească, București, 180 p.
- LIICEANU, Gabriel (2005). *Om și simbol. Interpretări ale simbolului în teoria artei și filozofia culturii*, București, Humanitas, 335 p.
- LUK, Fui Lee (2003). *Michel Tournier et le détournement de l'autobiographie*, suivi d'un entretien avec Michel Tournier, Éditions Universitaires de Dijon, 214 p.
- MAURON, Charles (2001). *De la metaforele obsedante la mitul personal* (versiune românească pentru *Des métaphores obsédantes au mythe personnel*, 1962, MAURON, Charles, traducere de Ioana Bot), Cluj-Napoca, Dacia, 384 p.
- MACLEAN, Mairi (2004). *Michel Tournier, past and present: an interview with the author*, în „Forum for Modern Language Studies”, University of the West of England, Bristol, pp. 314-328, accesat la 30 noiembrie 2019.
- MICHEL, Monique A. (2008). *Les mythes de création du monde dans les récits mauriciens de J. M. G. Le Clézio*, A Dissertation Presented to the Graduate Faculty of the University of Louisiana

at Lafayette, In Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Doctor of Philosophy, www.books.google.com, accesat în iunie 2014.

MILNE, Lorna (1994). *L'Évangile selon Michel: la Trinité initiatique dans l'œuvre de Tournier*, Amsterdam-Atlanta, www.books.google.com, accesat în septembrie 2014.

MIN, Liao (2014). *L'image du jardin dans Les Météores de Michel Tournier*, în „Synergies”, Chine, nr. 9, pp. 175-184, https://gerflint.fr/Base/Chine9/Liao_Min.pdf, accesat în mai 2015.

MORUS, Thomas (2014). *Utopia*, traducere din limba latină de Gilbert Burnet (1643-1715), traducere din limba engleză de Alina Loredana Brebeanu, Editura MondoRo, București.

NIETZSCHE, Friedrich (1999). *Voința de putere. Încercare de transmutare a tuturor valorilor* (Fragmente postume) (versiune românească pentru *Der Wille zur Macht*, 1918, NIETZSCHE, Friedrich, trad. și studiu introductiv de Claudiu Baci), Oradea, Aion, 663 p.

PAMFIL, Alina (2000). *Eseul. O formă a neliniștii*, Dacia, Cluj-Napoca, 224 p.

PETIT, Susan (1986). *Fugal Structure, Nestorianism, and St. Christopher in Michel Tournier's « Le Roi des aulnes »*, în „A Forum on Fiction”, vol. 19, No. 3 (spring), Duke University Press, pp. 232-245, <http://www.jstor.org/stable/1345632>, accesat în aprilie 2016.

PETIT, Susan (1991). *Michel Tournier's Methaphysical Fictions*, John Benjamin Publishing Company, 224 p.

PETKOV, Vesselin (2010). *Space, Time, and Spacetime: Pysical and Philosophical Implications of Minkowski's Unification of Space and Time (Fundamental Theories of Phisics)*, Heidelberg, Springer-Verlag, 314 p.

PLATON (1993). *Opere*, vol. VII, traducere de Cătălin Partenie, ediție îngrijită de Petru Creția, București, Editura Științifică, 282 p.

PLATTEN, David (1999). *Michel Tournier and the Metaphor of Fiction*, Liverpool University Press, Glasgow, www.books.google.com, accesat în septembrie 2014.

PLEȘU, Andrei (1997). *Limba păsărilor*, ediția a doua, București, Humanitas, 269 p.

PLEȘU, Andrei (1980). *Pitoresc și melancolie. O analiză a sentimentului naturii în cultura europeană*, București, Univers, 256 p.

REDFERN, W. D. (1985). *Approximating Man: Michel Tournier and Play in Language* în „The Modern Language Review”, vol. 80, No. 2 (Apr. 1985), www.jstor.org/stable/3728663, accesat la 7 aprilie 2016.

- ROBBE-GRILLET, Alain (2007). *Pentru un nou roman* (versiune românească pentru *Pour un nouveau roman*, 1963, ROBBE-GRILLET, Alain, traducere și note de Vasi Ciubotariu, prefață de Ioan Pop-Curșeu), Cluj-Napoca, Tact, 137 p.
- ROSE, Serafim Ierom. (2011). *Cartea facerii, crearea lumii și omul începuturilor. Perspectiva creștin-ortodoxă* (versiune românească după *Genesis, Creation and Early Man. The Orthodox Christian Vision*, 2000, ROSE, Serafim, traducere de Constantin Făgețan), București, Sophia, 454 p.
- ROSELLO, Mireille (1990). *l'in-différence chez Michel Tournier*, José Corti, 184 p.
- ROUSSEL-GILLET, Isabelle (maître de conférences) (2011). *J. M. G. Le Clézio, écrivain de l'incertitude*, Ellipses Édition Marketing S. A.
- SFÂNTUL GRIGORE DE NYSSA (1998). *Scrieri*, partea a doua (versiune românească în traducere și cu note de Pr. prof. dr. Teodor Bodogae), București, Institutul Biblic și de Misiune al B.O.R., 477 p.
- STAROBINSKI, Jean (1993). *Melancolie, nostalgie, ironie*, traducere de Angela Martin, București, Meridiane, 197 p.
- STEINER, George (2013). *În castelul lui Barbă-Albastră. Câteva însemnări pentru o redefinire a culturii* (versiune românească pentru *In Bluebeard's Castle*, 1971, STEINER, George, traducere de Ovidiu D. Solonar), București, Humanitas, 144 p.
- TĂNASE, Georgeta (1982). *Materia, spațiul, timpul în istoria filosofiei*, vol. 1 și 2, București, Minerva, 371 p. și 306 p.
- THIBAUT, Bruno (2000). *La Métaphore exotique: l'écriture du processus d'individuation dans « Le Chercheur d'or » et « La Quarantaine » de J. M. G. Le Clézio*, în „The French Review”, vol. 73, No. 5 (Apr.), pp. 845-861, accesat <http://www.jstor.org>, accesat în aprilie 2014.
- THIBAUT, Bruno (2011). *Les « Équipées » de J. M. G. Le Clézio et la déconstruction de l'aventure* în *Le Clézio, Glissant, Segalen: la quête comme déconstruction de l'aventure* (sous la direction de Claude Cavallero), Université de Savoie.
- THIBAUT, Bruno (1992). « *Les Livres des fuites* » de J. M. G. Le Clézio et les problème du roman exotique moderne, în „The French Review”, vol. 65, No. 3 (Feb.), pp. 425-434, <http://www.jstor.org>, accesat în aprilie 2014.

TRAIAN, Stănciulescu (1995). *Miturile creației. Lecturi semiotice*, „Performantica”, Iași, 235 p.

TUMANOV, Vladimir (1999). *Black and White: Michel Tournier, Anatole France and Genesis*, în „Orbis Litterarum”, 54, University of Ontario, Canada, pp. 301-314, accesat în biblioteca online a Universității Concordia, Montréal, aprilie 2016.

VACHERET, Claudine (2003). *De l'utopie familiale comme utopie privée au roman familial comme intime conviction*, în „Le Divan familial”, 2003/2 (N° 11), www.cairn.info, accesat în februarie 2016.

VOLTAIRE (2006). *Candide sau Optimistul*, versiune în limba română de Al. Philippide, Institutul Cultural Român, București, 118 p.

VRAY, Jean-Bernard (1997). *Michel Tournier et l'écriture seconde*, Presses Universitaires de Lyon, 480 p.

WUNENBURGER, Jean-Jacques (1998). *Viața imaginilor* (versiune românească pentru *La vie des images*, 1995, WUNENBURGER, Jean-Jacques, traducere de Ionel Bușe), Cluj, Cartimpex, 183 p.

WUNENBURGER, Jean-Jacques (2001). *Utopia sau criza imaginarului* (versiune românească pentru *L'utopie ou la crise de l'imaginaire*, 1979, WUNENBURGER, Jean-Jacques, traducere de Tudor Ionescu), Cluj-Napoca, Dacia, 299 p.

4. Surse web

DE LA HYRE, Laurent, *Allegory of Grammar*, The National Gallery, UK, paintings with description, <https://www.nationalgallery.org.uk/paintings/laurent-de-la-hyre-allegory-of-grammar>, accesat la 30 noiembrie 2019.

DELLER, Jeremy (1995). *Morrissey: A Life in Words* (scan from p. 47 of *Joy in People* catalogue), www.open.edu/openlearn/languages/language-and-creativity/content-section-5.4., accesat la 30 noiembrie 2019.

LE CLÉZIO, J. M. G. (2009). *Interviu cu Adam Gopnik în SUA*, accesat pe youtube.com, la 25 martie 2020.

OVERDUIN, James (2012). *Einstein și spațiu-timpul (2)*, <http://www.scientia.ro/fizica/78-teoria-relativitatii/3624-einstein-si-spatiu-timpul-2.html>, accesat în iunie 2015.